

ПРОХОРЕНКО О.А.

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ 40-50-х РОКІВ ХХ ст.

Показана залежність рівня матеріального забезпечення науково-викладацького складу вищих навчальних закладів від виконання ідеологічних настанов партійного керівництва СРСР у повоєнний період.

Новітні тенденції розвитку історичної науки пов'язані зі зростанням уваги до повсякденної історії. Сьогодні диктує свої вимоги до дійсності. Для високоосвіченої суспільної моралі вже давно не цікаві гарно видумані легенди, перекручена історія, яка прикрашена нездійсненими надіями. Саме на таку постановку питання і націлена повсякденна історія. Повсякденність - це щоденне життя людини як індивідуума, ставлення її до побутових проблем, до влади, держави і суспільства в цілому через призму особистісного сприйняття умов життя.

У дослідженні автор головну увагу зупинила на специфічній і особливій структурній групі соціуму - викладачах вищих навчальних закладів. В історичному процесі саме ця група певним чином детермінує майбутнє народу - інтелект, освіченість, культуру та мораль. Науково-історичний аналіз повсякденного життя викладачів ВНЗ, його особливостей, визначення позитивних рис та вад дадуть змогу більш глибоко осмислити реформаційні процеси, що відбуваються в нашій країні в галузі вищої освіти сьогодні, використати досвід попередніх поколінь, залучивши його найкращі здобутки.

Загальновідомо, що для вищої школи та наукового потенціалу країни одним з гарантів успішного розвитку є кадри. Визначна роль професорсько-викладацьких кадрів у функціонуванні системи вищої освіти є очевидною.

Повсякденність включає значку низку сторін життєдіяльності людини: побут, дозвілля, умови професійної діяльності, настрої тощо. Відомо, що побутові практики найбільше визначають перебіг історичного часу, ніж "великі діяння" лідерів. Одним із факторів, що встановлює місце особистості в суспільній ієрархії є її матеріально-побутове забезпечення.

Після завершення Другої світової війни ВКП(б) взяла курс на побудову воєнно-індустріальної держави, створення соціально однорідного й політично-монолітного суспільства, відсунувши на задній план вирішення основних проблем матеріально-побутового забезпечення населення. Водночас у Радянському Союзі система ідеологічних настанов диктувала свої вимоги щодо тогочасних реалій: лише та особа, яка вписувалась і пропагувала ідеї комуністичної партії мала право на більш-менш пристойне життя. Педагогам у цьому процесі відводилась особлива місія - виховувати молодь та переконувати у надзвичайній і непорушній ролі комуністичної партії та політично-ідеологічного режиму, який існував на той час. Ті викладачі, які виконували правила гри, нав'язані режимом, могли сподіватись на пристойну винагороду за працю та життєздатне побутове забезпечення.

Щоб забезпечити стабільний достаток тієї частини науково-педагогічної інтелігенції, яка намагалась виконувати настанови партії, існувала спеціальна система державних замовлень, а, відповідно, й одержання високих гонорарів. Партійні структури щедро винагороджували тих, хто у своїх статтях та виступах критикував

або вихваляв вказаних партією осіб. Так, позаштатні лектори, які мали вищу освіту, одержували до 120 руб. за кожну прочитану ними лекцію¹. Поряд з цим, для того, щоб надати статті або виступу більшої достовірності, залучались відомі імена з кола науково-педагогічної інтелігенції. Наприклад, за статтю професора Лебедева на тему *“Слава і гордість вітчизняної науки”*, йому, як автору, було виписано 500 руб.² Потрібно зазначити, що для пересічного міського жителя ця сума була місячною заробітною платою.

З огляду на стан справ у повоєнний період та порівнюючи винагороду за працю серед різних категорій населення, платня професорсько-викладацьких кадрів ВНЗ була вищою, ніж у робітників. Наприклад, середньомісячна зарплата робітників у народному господарстві в 1950 р. складала 646 руб., в 1955 р. - 711 руб.³ Потрібно зазначити, що в усьому світі ситуація, коли люди високоінтелектуальної праці мають винагороду за працю у кілька разів більшу, ніж особи фізичної праці є нормальною і вказує на те, що держава піклується про інтелектуальний потенціал країни.

Введення карткової системи та продовольча диктатура розглядалася КП(б)У як засіб повного контролю над масами. Реальний стан продовольчого забезпечення науково-педагогічної інтелігенції відображений у численній кореспонденції тих років, яка нещодавно стала доступна для дослідників. Наприклад, в процесі перегляду цензурою поштової кореспонденції, яка надходила з м.Харків, було виявлено 80 листів студентів, в яких описувались матеріально-побутові умови життя викладачів та студентів. Так, одна зі студенток повідомляла: *“Ти не можеш собі уявити, як я розчарована у навчанні і в усьому на світі. Адже ці представники високого становища в суспільстві у нас в інституті голодні, як вовки. Взяти хоча б наших викладачів німецької мови. ... Зараз їм доводиться стояти у черзі за 500 грамів хліба, так само, як і студентам”*⁴. Отже, замість плідної науково-педагогічної роботи педагоги змушені були простоювати в чергах для того, щоб не померти від голоду.

Потрібно зазначити, що наявність грошей у досліджуваний період не була достатньою умовою для купівлі. Найкраще міг влаштувати своє життя, кар'єру і побут той, хто був здатний завести потрібні знайомства, *“домовитися”* з важливими особами, а іноді й збрехати, звести наклеп або зрадити.

Скасування карткової системи призвело до ще більшого загострення ситуації на ринку продовольчих і промислових товарів. Цінність особи, комфорт і зручність її існування не розглядалися владою як першочергові завдання. Між декларованими соціалістичними гаслами, які виголошувались з трибун і друкувались на шпальтах газет, та умовами життя науково-педагогічної інтелігенції пролягала нездоланна прірва. На думку Н.Гогохія, побутові проблеми негативно відбилися на психологічній та моральній атмосфері у всьому міському середовищі, вони стали каталізатором гіпертрофованого прояву негативних особистісних рис, таких, як пристосуванство, заздрість, агресивність, та умовою становлення нового способу життя⁵. До того ж радянське суспільство зазнало такої ідеологічної обробки, при якій звертати увагу на матеріально-побутові незручності було *“буржуазно”*, а подекуди і непристойно. Тому науково-педагогічна інтелігенція повинна була мовчки терпіти всі труднощі соціально-матеріального становища.

Інформативний вакуум, який штучно було створено, призводив до одномірності мислення, свідомості й світогляду, погіршення клімату у науково-педагогічних колективах. Викладач Дніпропетровського університету Н.Воробйов зазначав: *“На жаль, більшість людей наділи на себе зараз маску удавання в науці. І діють, і говорять те, що не думають, хоча і знають свою долю за попередні гріхи”*⁶.

Зникли найцінніші складові наукових дискусій - можливість обміну думками, наукова рефлексія, плюралізм думок. *“Постійний страх та примара репресивних акцій стали невід’ємною частиною тогочасного життя й плідної науково-академічної діяльності”* - лише про життя та діяльність викладачки Київського університету Н.Полонської-Василенко І.Верба⁷. Професорсько-викладацькі кадри стали мовчазними, замкнутими. Формувався комплекс власної неповноцінності, відчуття безпорадності немічності та безперспективності, відбувалося зниження морального рівня педагогів. Проявом розмивання традиційних морально-етичних норм професорсько-викладацьких кадрів були факти сексотства. Численні доноси у викладацьких колективах стали нормою.

У повоєнні роки система моральних настанов науково-педагогічної інтелігенції була в прямій залежності від генеральної лінії ВКП(б), соціально-економічної, освітньої політики держави. Запровадження зрівнялівки, партійне ставлення до науково-педагогічної інтелігенції згубно позначилося на її становищі в суспільстві, коли професорсько-викладацький склад вищої школи цінували не за професіоналізм, компетентність чи освіченість, а за особисту відданість та підлабузництво. Відбулось нівелювання ролі викладача як особистості в житті вищої школи та суспільства. Репресивна машина сталінізму перетворювала активного та свідомого педагога на маргінала, пристосованця до певної ситуації чи процесів, сліпого виконавця настанов.

Водночас, всупереч тотальному ідеологічному та адміністративному тиску, серед значної частини науково-педагогічної інтелігенції зберігались ті якості, які забезпечували їй авангардні позиції в суспільно-культурному та духовному прогресі.

¹Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф.539, оп.1, од.зб.4203, арк.88.

²Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України), ф.1, оп.41, од.зб.65, арк.91.

³Советская жизнь. 1946-1953 гг. / Сост. Е.Ю.Зубкова, Л.П.Кошелева, Г.А.Кузнецова. - М.: РОССПЭН, 2003. - С.501-502.

⁴ЦДАГО України, ф.1, оп.23, од.зб.871, арк.210.

⁵Liberalization in the USSR. Facade or Reality? / Edited by D.Richard Little. - Lexington, 1968. - P.15.

⁶Державний галузевий архів Служби безпеки України, ф.16, оп.22, пор.3, т.27, арк.281.

⁷Верба І.В. Життя і творчість Н.Д.Полонської-Василенко (1884-1973). - К.: Наукове видання, 2000. - С.160.

Прохоренко О.А. Характерные черты и особенности повседневной жизни научно-педагогической интеллигенции 40-50-х годов XX в.

Показана зависимость уровня материального обеспечения научно-преподавательского состава высших учебных заведений от выполнения идеологических указаний партийного руководства СССР в послевоенный период.

Prokhorenko O.A. The features and peculiarities of day-to-day life of scientific-pedagogical intelligence during the period of 40-50s of XX century.

The interdependence of the level of material security of scientific and lecturer staff in higher educational establishments and the degree of implementation of Communist party USSR leadership's guidance during the after war period is shown in the work.